

شیرازه اختر،
دانش پژوه مقطع دکتری،
گروه زبان و ادبیات فارسی،
دانشگاه کشمیر، سری نگر.

بینش کشمیری، یکی از معرفت‌ترین خمسه سرایان فارسی در کشمیر

بینش کشمیری شاعر مبرز و الماس درخشان دوره ی اورنگ
زیب (۱۶۵۸ء-۱۷۵۲ء) به شمار می رود - اسم این شاعر، میر جعفر
اسماعیل بیگ کشمیری است و در شعر خود بینش تخلص می نوشت -

بینش در کشمیر متولد شد ولی از مطالعه تذکره "صحف ابراهیم" که
علی ابراهیم خان نوشته است معلوم می شود که بینش اصلاً ایرانی
نژاد بوده و پرورش یافته در کشمیر است - وی از تکمیل تحصیلات خود

در کشمیر، ملازمت مرزا محمد قاسم، کرمانی صاحب دیوان کشمیر
اختیار نمود و سپس در حدود سال ۱۰۷۴ ه. ق. در ستایشگران محمد
طاهر صف شکن خان شامل شد - محمد طاهر از سرداران عهد شاه
جهان (۱۶۲۸ء-۱۶۵۸ء) و اورنگ زیب (۱۶۵۸ء-۱۷۰۷ء) بوده است - علی
قلی خان واله داغستانی در تألیف خود "ریاض الشعراء" به این سخن
اشاره کرده است که بینش در دربار اورنگ زیب ملازم بوده است -
مؤلف مذکور می گوید - "بینش در زمان اورنگ زیب پادشاه در
هندوستان بوده - دیوان شعر ترتیب داده، ابیات خوب از وی به نظر
رسیده است" -

درین بهار نشد نو گلی دچار مرا
که زیر سایه خود جا دهد چو خار مرا
بینش کشمیری در عصر اورنگ زیب به دهلی شاهجهان آباد سفر کرد و
ملازمت اورنگ زیب اختیار کرد و همانجا بود تا در گذشت - محمد

افضل سر خوش در 'کلمات الشعراء' که میان سالهای ۱۰۹۳-۱۱۰۸ تالیف
کرد دربارهٔ بینش نوشته که "بینش چون مردگان سخن گفته است" -
میر علی شیر نوائی در تذکره مجمع النفاس می نویسد که "بینش
معاصر عنایت خان آشنا است و بیشتر غزلهای خود در جواب عنایت خان
آشنا سروده است" - پیر غلام حسن کهوهامی در "تاریخ حسن" دربارهٔ
بینش می نویسد -

"دانش مند به نظر و بلاغت تحمیر

در سخن بینش سنجی بسیار دل

پذیر بود -"

دکتر جی ایم دی صوفی در "کشیر" دربارهٔ بینش نوشته است که "بینش
دیوان دارد ولی دیوانش کسی نه دید" -

اشعار بینش استوار و متین ، و دارای مضامین و معانی دلچسپ و نوبازبانی
روان و ساده است - غزلیات او هم مانند اشعار بیشتر شاعران آن روزگار ،
جواب غزلهای معروف در زبان فارسی است - بیان اندیشه های اجتماعی
، اخلاقی و عرفانی به زبان ساده از دیگر ویژگیهای شعر این شاعر است -
بینش کشمیری آن شاعر برلیان کشمیر است که در تتبع "خمسه نظامی"
خمسه سروده است - "خمسه بینش کشمیری" مشتمل بر پنج مثنویها
است ، شرح و تفصیل آن به ذیل است -

(۱) بینش البصار: بینش البصار نخستین مثنوی خمسهٔ بینش کشمیری
است - این مثنوی در تتبع مثنوی "مخزن الاسرار" از نظامی سروده شده

است - نظامی آغاز "مخزن الاسرار" به این شعر کرده است -

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

هست کلید در گنج حکیم

بینش در جواب این آغاز مثنوی خود از شعر ذیل کرده است -

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

گلبن بر جسته باغ قدیم

بینش مثنوی مذبور را در مدح اورنگ زیب ۱۶۵۸ء - ۱۷۰۷ء بادشاه
مغولان گورکان سروده است - از این سخن ثابت می شود که شاعر از
بادشاه عطیه و هدیه می خواست - بینش در مدح اورنگ زیب سروده
است -

شد قلمم طرح کش بوستان

از گل مدح شه هندوستان

ان که لقب از لب اهل یقین

یافت ظل الله و محی دین

نیست آن بجز ذکر خدا حالش

دانه تسیح بود در گلشن

گنج احادیث دل پاک اوست

صد خبر گوهر ادراک اوست

در مثنوی مذبور علاوه بر از مدح اورنگ زیب ، مدح اولیاهای دهلی ،
جو بیار جمنا و شهر دهلی هم کرده است - شاعر اوصاف و بزرگی حضرت
نظام الدین اولیاء ۱۳۴۵ء امیر خسرو دهلوی م / ۱۳۲۵ء است - بینش می
گوید -

دهلی اگر هست صفاد دستگاه

هست نظر کرده لطف الله اله

شیخ نظام است که او است نام
سلسله هر دو جهان را نظام
خسرو از و شد سخن دل موی
یافت از و مرتبه خسروی
مثنوی "بینش الابصار" موضوع اخلاقی دارد. شاعر درباره صبر،
قناعت، فقر و سخاوت را هم شرح داده است و هویت آنها را مطرح کرده
است.

نوبهار آمد که برگ عیش روید از زمین
ابرمانی گردد و صحرا نگارستان چنین
شورِ مجنون تازه گردید از صفای کوهسار
شدرک هر سنگ چون مژگان لیلی دلنشین
بسته ام لب از شکایت هر چه می خواهی بکن
خواهش معشوق باشد عاشقان را دلنشین
هر که در راه وصال طالب کامست و بس
قطع منزل گر کند در اولین کامست و بس
کار بینش راست از زلف گنج اومی شود
بی نوایان را پریشانی سر انجام است و بس
مثنوی "بینش البصار" شاهکار بینش بشمار می رود. يك نسخه خطی
این مثنوی در کتابخانه موزه برتانیای نگهداری می شود.

۲) گنج روان: گنج روان دومین مثنوی خمسۀ بینش کشمیری است.
این مثنوی در جواب 'اسکندر نامه' و بنام اورنگ زیب سروده شده
است. شاعر آغاز این مثنوی به این شعر کرده است.

بنامی که عالم گلستان اوست

بگنج روان فلك شاه اوست

این مثنوی داستان اصلی ندارد. پس از حمد و سپاس خداوند و پیامبر

اسلام از شبِ معراج و خصوصیات آن سخن می گوید۔ توصیف شهرهای کرمان و کاشان را دارد و در چهار بخش از مثنوی، چهار فصل را توصیف کرده و به خصوصیات هر فصل می پرد ازد و چون نظامی، ساقی نامه را در اشعار خود گنجانده است۔ بینش در این اثر بازبانی ساده و روان عقائد و افکار خود را بیان می کرد۔ يك نسخه خطی این مثنوی در کتابخانه موزه برتانیانیا نگهداری می شود۔ نسخه دیگر این مثنوی در کتابخانه خدا بخش بانکی پور نگهداری می شود۔

۳) گلدسته: گلدسته سومین مثنوی خمسۀ بینش کشمیری است۔ که در جواب لیلی و مجنون از نظامی سروده شده است۔ آغاز این مثنوی به شعر ذیل کرده است

گلدسته بوستان توحید۲

حمدست بچشم صاحب دید

مثنوی گلدسته در برابر 'لیلی و مجنون' نظامی سروده است۔ این مثنوی از ۲۸ قسمت تشکیل شده و ۹۹۰ بیت دارد۔ بینش در این مثنوی هم پس از حمد و ستایش خداوند به مدح پیامبر پر داخته نام خلفای راشدین رامی آورد و اورنگ زیب رامی ستاید۔ موضوع این مثنوی تخلیق جهان است۔ در مثنوی مذکور شاعر ذکر شهر لاهور و پنجاب کرده است اصل بینش لاهور و پنجاب را دوست می داشت و در مدح شهر لاهور گفته است۔

لاهور جهان جلوودان است۸

پر کهن است و نوجوان است

آراسته آن قدر که شاید

پیراسته آن قدر که باید

مشهور به خوبی است لاهور

هر چشم بدی چو عیب از و دور

بازوی پیر را دید تا ب
از پنجه حُسن خوش پنجاب
پنجاب بود رئیس عالم
دهلی است جهان داد مقدم
پنجاب سرائب و سن بوده‌ند
جان پنجاب و بدن بوده‌ند

۴) شور خیال: چهارمین مثنوی خمسهٔ بینش "شور خیال" نام دارد. که نظیره بی بر خسرو شیرین است. این مثنوی در بیان سرگذشت عاشق و معشوق از شهر بنارس و ستایش از اصفهان است. آغاز این مثنوی به این شعر شده است ۷

خداوند ز شوقِ دل خوابم
نمک پرورده چون مرغِ کبابم ۹ ۷

مثنوی شور خیال موضوع عاشقانه دارد. در مدح معشوق شاعر سروده است ۷

پیری رو دختری پرورده ناز
به عاشق همچو فیض صبح دم‌ساز
سیه چشمی چو حال روی مردم
سخن گویی چو چشم خویش تبسم
لطیف و شوخ و بی پروا چوسیماب
نمک زار ملامت همچو مهتاب ۱۰ ۷

در مثنوی شور خیال بینش دربارهٔ دیدار معشوق سروده است ۷

بر سر بازار یکی گلفروش
از گل خود شور به بلبل فروش

خواست باقالب شهری بی درنگ
چند گلی دست کند رنگ رنگ
دسته چومی بست زهم می گشود
تا که بیند به از آتش که بود
بس که گلشن دست ستم خورده شد
شیفته چون خاطر پژموده شد
می رسد از ناله بلبل بگوش
قصه من چون خبر گلفروش

زبان و بیان این مثنوی ساده و شیرین است. یک نسخه خطی این مثنوی در کتابخانه موزه برتانیان نگهداری می شود. نسخه دیگر این مثنوی در کتابخانه موزه سالار جنگ نگهداری می شود.

۵) رشته گوهر: رشته گوهر آخرین مثنوی خمسه بینش کشمیری است. در این مثنوی شاعر حکایت های مختلف را در لباس نظم آورده است. رشته گوهر در جواب مثنوی هفت پیکر نظامی سروده شده است.

بینش کشمیری آغاز مثنوی به شعر ذیل کرده است.

نتوان یافت در خزینه شاه
رشته گوهری چو بسم الله ۱۱

زیح الله صفا در تالیف خود یعنی در "تاریخ ادبیات در ایران" نوشته است که مثنوی "رشته گوهر" داستان عاشقانه دو دلدادۀ اهل مازندران به نام امیر و گوهر در پایان این مثنوی شاعر سروده است.

ای خطا بخش عاصیان فرنگ
که بیخشا تو نیست درنگ
رفته گر از حد اگر گناه کسی
هست لطف تو عذر خواه بسی

بگذر از گناه بینش را
که تویی لطف آفرینش را
رشته گوهرش فدای تو باد
گر حیاتش بود فنای تو باد
یافتش گوهر کلام نظام
که بنام تو خمسه کرد تمام
رشته گوهری که او دارد
از شنای تو آبرو دارد
نامدارست رشته گوهر
که ز نام تو شد تمام هنر ۱۲
یارب این خمسه بیقربین باشد
تا سخن هست این چنین باشد ۱۳

مثنوی جواهر خانه: علاوه بر از خمسه در آثار بینش يك مثنوی دیگر
بنام "جواهر خانه" است. این مثنوی در مدح اورنگ زیب و وصف تبریز
و بغداد است. شاعر عظمت شب معراج را نیز در این مثنوی شرح داده
است.

تازه شبی ز فضائ بهشت
رشک ده جنت عنبر سرشت
شب صفائ گل نوروز وصل
خرمن صبح دل آفرود وصل
صاف تر از بوی عیبری نگاه
بیخته پرده چشم سیاه
بسکه صما بر سر هم چیده بود
سرمه شب روشن دیده بود

بود جهان خضر محاسن سفید
داده ز سر چشمه مقصد نوید
بود در آن معدن یاقوت نور
سر خوش دهر ز اندازه دور
بینش کشمیری در مثنوهای خود مدح کشمیر کرده
است.

درین کهسار جوش نو بهار است
که قاف قدرت پرور دگار است
کشمیری جوان گل فروش اند
که از ابر بهاری شال پوشند
در آبش بسته عکس کوه آئین
کشیده سرمه گوی چشم شیرین

پاروقی ها و کتاب شناسی:

- (۱) صفا، دکتر زبیح الله: "تاریخ ادبیات در ایران"، انتشارات فردوس، تهران، چاپ اول ۱۳۶۴ هـ ش، ص ۱۳۲۱ -
- (۲) شفق، دکتر رضا زاده: "تاریخ ادبیات ایران"، انتشارات حیدر آباد دکن، چاپ اول ۱۴۲۴ هـ ق، ص ۵۳۲ -
- (۳) احمد، ظهور الدین: "پاکستان میں فارسی ادب کی تاریخ"، انتشارات لاهور، چاپ اول ۱۹۸۴ م، ص ۵۰ -
- (۴) صفا، دکتر زبیح الله: "تاریخ ادبیات در ایران"، انتشارات فردوس، تهران، چاپ اول ۱۳۶۴ - س، ص ۱۳۲۲ -

- (۵) صفا، دکتر زبیح اللہ: ”تاریخ ادبیات در ایران“، انتشارات فردوس،
تہران، چاپ اول ۱۳۶۴ھ ش، ص ۱۳۲۲۔
- (۶) همان ماخذ و همان ص
- (۷) همان ماخذ و همان ص
- (۸) جان، دکتر الفت: ”شاهجہان اور اورنگ زیب کے دور کا فارسی
ادب“، ص ۱۸۴۔
- (۹) بینش، جعفر سمعیل بیگ: ”شور خیال“ نسخہ خطی، مضبوط در
کتابخانہ موزہ برتانیہ، ب ۳
- (۱۰) جان، دکتر الفت: ”شاهجہان اور اورنگ زیب کے دور کا فارسی
ادب“، ص ۱۸۵۔
- (۱۱) صفا، دکتر زبیح اللہ: ”تاریخ ادبیات در ایران“، انتشارات فردوس،
تہران، چاپ اول ۱۳۶۴ھ ش، ص ۱۳۲۴۔
- (۱۲) همان ماخذ، ص ۱۳۲۲
- (۱۳) اصلح، مرزا: تذکرہ شعرای کشمیر، ج اول، گرد آوارده حسام
الدین راشدی، انتشارات، اقبال اکادمی لاہور، چاپ اول
۱۹۲۱ء، ص ۱۵۴۔
- (۱۴) صفا، دکتر زبیح اللہ: ”تاریخ ادبیات در ایران“، انتشارات فردوس،
تہران، چاپ اول ۱۳۶۴ھ ش، ص ۱۳۲۲۔
- (۱۵) جان، دکتر الفت: ”شاهجہان اور اورنگ زیب کے دور کا فارسی
ادب“، ص ۱۴۲۔
- (۱۶) آرزو، سراج الدین خان: ”مجمع النفاس“، تصحیح و ترتیب عابد
رضا بھرارہ، انتشارات جامعہ نگر، دہلی نو، چاپ اول ۱۹۷۷ء، ص
۶۱۔
- (۱۷) همان ماخذ، همان ص

